



1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru



№ 49
(19780)
2024 чылдың
июль 3
среда

Хүннүң үнери — 04.30
Ажары — 21.03
Хүн дурту — 16.33

Садар өртээ
хостуг

12+

Өг-бүле — чаңчылдарның кавайы



Материалды дараазында үндүрүлгеден номчуур.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Дүк аштаар цех ажыттынар

Республикада бар шээр малдан бир чылда ниитизи-биле 1 200 тонна ажыг дүктү, бир хойдан ортумаа-биле бир килограмм дүктү ап болур деп мал ажылының специалистери чижеглеп санап доктааткан.

\ 3-кү арында

Июль 1-ден тура өскерлиишкиннер

Июль 1-ден эгелеп 2020 чылда ажылдап эгелээн 8 хуу күрүне дет-кимчелиг чийгеткен ипотека ажылдавайн баар. Чылдагааны — чавы-заткан ставканың саң-хөө рыногунун боттуг байдалынга дүүшпези.

\ 7-ги арында

187

объектиде тудуг ажылдары
чоруп турар.



Москвада Шериг-социал төп ажыттыңан

РФ-тиң Камгалал яамызының тускай шериг операциязының киржикчилеринге дуза чедирер Шериг-социал төвү Москвада ажыттыңан. Аңаа тускай шериг операциязының киржикчилери административтиг, информастыг, камгаладылга болгаш саң-хөө ачы-дузасын ап болурлар.

Россияның камгалал сайыдының оралакчызы Анна Цивилева шериг албанныгларның болгаш халажып чоруп турар шериглерниң аразында удур-дедир харылзаага ындыг төптү тургусканының чугулазын демдеглээн.

Социал болгаш өске-даа айтырыгларны дарый, шийт-пирлээри-биле чогуур шериг органның ажылдакчыларын ында хаара туткан.

Ажыдышкынның ёзула-лынга шериг эргелеп-башкарылга органның төлээлери, РФ-тиң Саң-хөө яамызының, Чурагайлыг хөгжүлдениң, харылзааның болгаш массалыг коммуникация яамызы, РФ-тиң Президент Администрациязының чонунуң өргүүделдери-биле ажыл чорудар эргелелиниң база "Ада-чурттуң камгалакчылары" фондунуң удуртулгазы киришкен.

Шериг-социал төптүң салбырлары Россияның бүгү шериг округтарына ажыттынар.

/ РФ-тиң Камгалал яамызының медээзинден алган.

Чуруктарны интернеттен алган.



Онза байдал чурумун чарлаан

Арга-арыг өрттериниң ужуң Тывада онза байдал чурумун чарлаан. Ындыг шийтпирни республиканың Баштыңы Владислав Ховалыг сөөлгү каш хонуктарның оперативтиг байдалын адырлар аайы-биле яамыларның удуртукчулары, кожууннарның чагырга даргалары-биле сайгарып чугаалашканының соонда, хүлээп алган.

Республиканың девискээринге изиг агаар июньнуң баштайгы чартында тургустунган. "Эрге-чагыргаларның чарлааны өртке удур онза чуруму, арга-арыгже баарын шеглээни кижиниң буруузу-биле болуп турар өрттерниң санын эвээжетсежок, кургаг чаңыктарның, күштүг хаттарның

ужун ында-мында от халавы бо-ла болуп турар.

Хамааты камгалалының болгаш онза байдалдар албанының дыңнады-биле алырга, бистиинде амгы үеде 23 арга-арыг өртү хөрлээп турар. 1700 хире гектарның черин от алган. Өрттерниң тайга-таскыл черлерде болуп турары, олар-биле демиселди нарыыдадып турар.

Өрт халавы-биле 220 ажыг кижиде демисежип турар. Уда-вас оларга Забайкалье крайда өрттер өжүрүлдесинден дедир кыйгырткан бистиң 30 авиадесантнигивис немежир. Оон аңгыда, Сибирь регионна-рының чамдык удуртукчуларындан Тываже өртчүлери сургакчыладырын дилээн бис" — деп, бодунуң ук шийт-пирин Владислав Ховалыг тайылбырлаан.



"Бодап турганывыс ышкаш, эрткен чаъстар арга-арыг өрттери-биле байдалга огулуг салдар чедирип шыдаваан. Олар чамдык черлерни тава-рып эрткен. Кургаг чаңыктар-ның ужуң байдал нарыыдап турар. Өрт-биле демиселге күштү мөөңөп турар бис. Ооң өжүрүлдесинде хаара тут-тунган 261 кижиден аңгыда, кожууннарның арга-арыг даамылдарының курлавы-рында 45 кижиде бар. Чаа чал-бырааштар илереттингенде, оларны өжүрер ажылдарга курлавырда күштү шалыпкын хаара тудуп турар бис.

Тываның барыын талазын-да ужал чүүл хайгааралын күштелдирген. Агаар бак-сырааны-биле чөөн талаже ужудуушкуннар болдунмайн турар. Булуттар дүргээ тарай бээрге, ужал чүүл хайгааралын уламчылаар бис. Ынчан суглуг вертолётту калбаа-биле ажыглаар бис. Ындыг чүүл өрттер-биле демиселди улам үр-түңнелдиг болдурар" — деп, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг соңкеткиде бодунуң арынынга бижээн.

/ А. ХЕРТЕК.

Чурукту Федералдыг Авиаарга-арыг камгала-лындан алган.

825 олуттуг школа уда-вас ажыттынар



Уруг-дарыгның келир үези, эртем-билиг чедип алыры чугула черни ээлеп турар. Оларның эртем-билиг чедип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш, бүгү күштү ынаар салып, чогуур ажылдарны эрге-чагырга чорудуп турар.

Тываның девискээринде чаа школалар тудуу уламчылавышаан. Чаа школаларның тудуглары — суурларда болгаш Кызыл хоорайның, Кызыл кожуунуң девискээринде. Регионнуң 173 школазында амгы үеде 72 муң уруглар-оолдар өөренип турар.

Июль 2-де Кызыл хоорай-ның Спутник микрорайонунда чаа тудуп турар школаже ажыл-агыйжы үнүшкүннү кылдывыс. Ында тудуг ажылы кидин түлүк чоруп тур.

Чингис Ховалыг, ТР-ниң тудуг сайыдының оралакчызы: — Национал төлөвилелдин 15 миллиард рубль акшалан-дырышкыны-биле Тывага 10 чаа школаны тудары планда көрдүнген турган. Оларның

үжүн 2023 чылда дужаапкан бис.

Бо чылын Тывада ниитизи-биле 7 чаа школа тудуу аңгы-аңгы кожууннарда чоруп турар. Ол дээрге хоорайжыды туткан Ыраккы Каа-Хемде, Улуг-Хемниң Чодураада, Таңдының Бай-Хаак болгаш Балгазында, Чадаана хоорайда, Мөңгүн-Тайга кожуунуң Кызыл-Хая сумузунда чаа школаларның тудуглары-дыр. Керээ езугаар 2024 чылдың декабрьда тудугларны тус черлерниң чагыргаларына хүлээдир ужурулуг бис.

Айдыс Моңгуш, «Суугу» КХН-ниң директору: — 2022 чылда бо тудугнуң таваан салган. Керээде айытканы болза, 2024 чылдың декабрьда тудугну хүлээдир ужурулуг. Бистиң баш удур көрүп санаанывыс-биле алырга, декабрьга четпейн, күске чедир доозуптар хевирлиг бис.

Бо хүннерде тудугда 70 хире хамааты ажылдап турар. 70 кижиниң 30-и тус черниң хамаатылары, артканы өске черлерден акша ажылдап алыр



дээш келген тудугжулар.

Смета езугаар бо школаның тудуунда 1 миллиард 100 миллион рубль көрдүнген. 825 олуттуг 3 каът школа болур. Школаның ниити шөлү 7 муң хире дөрбелчин метр.

«Акша ажылдап алыр дээш, 2024 чылдың февральда албан-биле Узбекистандан чедип келдим. Тудуг ажылы доостурга, чанар мен. Акша-шалаңы-высты үе-шаанда эки төлөп берип турар. Айда 90 хире муң рубль шалаң ап турар бис» — деп, тудугжуларның бирээзи Алижон Эбодулаев чугаалады.

Дуржулга кирген тудуг компаниязы деп чугаалап болур. Олар ук школаның девискээринде хөй квартиралыг чуртталга бажыңнарын база хүлээнгеш, бо хүннерде тудуп турар.

«Спутник» микрорайонунда чаа тудуп турар школаның төлөвилел-сметалыг документациязын «Авангард» компаниязы кылган. Тывада шак-ла ол төлөвилел-биле 825 олуттуг чаа школаны чаңгыс эвес удаа тудуп турар дээрзин сагындыраал.

/ Айдың ондар.

Буян ООРЖАКТИҢ тырт-тырган чуруктары.

| ХӨГЖҮЛДЕНИЦ БАЗЫМНАРЫ |

Дүк аштаар цех ажыттынар



Республикада бар шээр малдан бир чылда ниити-зи-биле 1 200 тонна ажык дүктү, бир хойдан ортумаа-биле бир килограмм дүктү ап болур деп мал ажылы-ның специалистери чижег-леп санап доктааткан.

Мындыг чижек сан-чурга-гай Тывада шээр мал-дың дүк продукция-зының хемчээлиниң мурнуку үеде үчөт-отчөдунуң чогуңдан үнген. Ооң бир чылдагааны дүкке хереглелдиң чок апар-ганы, малчыннар малының дүгүн садар рынок тыппаа-нындан, дүк өртээниң хөлүн эрттир чиигээнинден малдың дүгүн октап турганы. Ооң ка-дында амгы үениң болбаазы-раңгай технологиялары-биле дүктү солуптар пөс-таавыны бүдүрүп үндүрүптер апарга-ны дүкке хереглелди дыка эвээжеткен. Ооң уламы-биле болгаш Россияда экономиктиг сандараашкынның уржук-тарындан дүк болбаазыра-

дыр, оон продукция бүдүрер бүдүрүлгелерниң хагдынганы. Ынчалза-даа сөөлгү үеде пөс-таавы бүдүрериниң чаа технологиялары тыптып, аңаа дүктү база ажыглап турар апарган. Тываның агаар-бой-дузу соок, кадыг болгаш, хой-ларывыстың чөөгү хөй болган. Бистиң бөдүүн дүктүг хоювус-туң дүгүнүң 32 хуузу чөөк. Ынчангаш кашемир шынарлыг пөс-таавыны республикада хойларның дүгүнүң чөөгүндөн бүдүрүп үндүрүп болур.

Каш чыл бурунгаар Тываже инвестор кирген. Ол дээр-ге "Сергейхинский текстиль" ажык акционерлиг ниитилел. Бо бүдүрүлгө Владимир об-ласта. Россияның аңгы-аңгы регионнарындан дүктү чыып, ону болбаазырадыр, оон продукция бүдүрер болгаш садып-саарар талазы-биле арга-дуржулгазы бар, ажылы шуудаан ниитилел-дир. Ооң удуртукчузу Кыдат күрүнениң хамаатызы, Россияга үр үе дургузунда чурттап-ажылдап



келген. Тываны тавартыр Кы-датче угланышкынның Чөөн чүк коридору ажыттынары-би-ле холбаштыр Тыва Республи-каның социал-экономиктиг хөгжүлдениң хууда про-граммасынга "Сергейхинский текстиль" ажык акционерлиг ниитилелди кириштирип болур деп шиитпир хүлээп алдынган. Бистиң республи-кага дүк болбаазырадыр, оон продукция кылыр бүдүрүлгени ажыдары эң ылаңгыя мал ажыл-агыйын сайзырадырын-га улуг уjur-дузалыг болур. Бо акционерлиг ниитилел мооң мурнунда-даа Тываның малы-ның дүгүн садып алыкчылар дамчыштыр ап турган. Бистиң республикаже, улуг хемчээл-диг эвес-даа болза, баштайгы инвестиция салышкынна-рын кылган. Ол дээр-ге элек-трилиг хол машиналары-биле хой кыргыыр бригадаларны 2022 чылда тургусканы. Бо бригадаларның кежигүннери кожууннарда малчыннарның хойларының дүгүн кыргып турган. Дүк хүлээп алыр пунк-туларны тургускан. Оларны кил болгаш дүк тырып хап-таар дериг-херексел-биле дерзэн. Боктуг-даа дүктү ол пунктуларга дужаап болур, элзэн чиик өртек-биле хүлээп турган.

Дүктен хеп аймаа бүдүрер фабриканы Тывага тудар тала-зы-биле белеткел ажылдары

эгелзэн дугайында медээлер 2021 чылдың эгезинде мас-салыг информация чепсек-теринге көстүп келгилзэн. Ол медээлер өзугаар алырга, фабриканы Кызыл хоорайга тудар, ооң төлөвилелиниң тех-ник-экономиктиг үндениниң Тыва Республиканың Чазаан-га чугаалажып көргөн. Төле-вилелди "Инновационный научно-производственный центр текстильной и легкой промышленности" (Пөс-таавы болгаш чиик үлетпүрнүң эр-тем-бүдүрүлгезиниң чаартык-чы төвү) ажык акционерлиг ниитилел ажылдап кылган. Төлөвилээни өзугаар алыр-га, чылда 860 тонна дүктү аштап-арыглаар, хой-өшкү дүгүндөн хендирлерни өрүп белеткээр, хеп аймаа, чоорган, кидис дээш өске-даа про-дукцияны бүдүрүп үндүрер. Тываның шээр малындан чыл-да 1 200 тонна дүктү кыргып аптар арга болганда, фабрика-ның дүкке хереглелин чайлыг хандырып шыдаар-дыр.

Фабриканы тудар 3 га черни Кызыл хоорайда тускайлаа-нын, чаа бүдүрүлгениң баштай-гы шугуму дүк аштаар цехти тудар талазы-биле ажылдар эгелзэнин база массалыг информация чепсектери дам-чыткан турган.

Дүктү аштап-арыглаар цехти ажылдадып эгелзэрин-ге херек дүктү «Сергейхин-

ский текстиль» акционерлиг ниитилел садып ап эгелзэн дугайында өөрүнчүг медээ-ни ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы чоокта чаа тараткан. Төрзэн Тывага дээш сагыжы аарып чоруур кижилерге ол ылап-ла өөрүнчүг медээ болган. Чижээлээр-ге, Айлаана Ооржак "Кончуг эки-дир, хой дүгүн болбаазырадыр цех бар, дыка өөрүнчүг чүүл-дүр, ам хөй-хөй чылдар ишти тура дүшпес болзун!!!" деп яамы-ның интернетте арынынга бижзэн.

Садып алган дүктүң төп склады Кызыл хоорайның Калинин кудумчузу 27-1 адреске. Дүк садып алыр пунктуларны Кызыл хоорай-да болгаш Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Эрзин дээш өске-даа кожуун-нарда ажыткан. Ынчалза-даа шупту кожууннарда эвес. Бай-Тайга биле Барыын-Хем-чик кожууннарда дүк садып алыр пунктулар чүге ажыт-тынмааның Чочагай Түлүш айтырарга, Бай-Тайга биле Барыын-Хемчик кожууннар-ның муниципалдыг эрге-ча-гыргалары дүк хүлээп алыр пунктуларга ажылдаар киж-илерни саналдаваанындан ол кожууннарда дүк хүлээп алыр пунктулар ажыттынмаан деп, Көдээ ажыл-агыйы яамызы харыылаан. Оон бээр элзэн үе эрткен, үстүнде ады үнген кожууннарда дүк хүлээп алыр пунктуларны ажыдыпкан-даа чадавас.

Дүк хүлээп алырын ор-ганизаастаарыга тус чер эрге-чагыргалары идепкейлиг кижир хүлээлгелиг дээрзин айтып каары черле артык эвес. Чүге дээр-ге тус черлер-ниң чурттакчы чонунуң ажык-дүжүү дээш олар кызымак ажылдаар хүлээлгелиг.

Дүктен хеп аймаа бүдүрер фабриканы республикага тудар сорулганың баштайгы базымы кылдынганы, дүк аштаар цехти ажылдадыр деп турары Тываның бурун-гаар хөгжүлдениң база бир демдээ боору чугаажок.

/ Ш. ЛОПСАН.

Чуруктарны интернеттен алган.

Хүлээп алыышкын кампаниязы эгелзэн

Кызылдың Транспорт колледжиниң баазазында дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлеринче хүлээп алыышкын кампа-ниязы эгелзэн. Абитуриентилерге тос университет боттарының өөредилге программаларын таныштырган. Келир үениң студенти-лери саналдап турар өөредилге программалары-биле таныжып, бо-дунуң билинге таарымчалыг угланышкынны шилип ап болур.

Тос дээди өөредилге чер-лериниң санында дараазында университеттер кирип турар: Бурятияның күрүнениң көдээ ажыл-агый академиязы, Бурия-тияның күрүне университети, Кемеровонун күрүне универси-тети, Красноярскының күрү-нениң аграрлыг университети,

Кузбасстың күрүнениң көдээ ажыл-агый академиязы, Си-бирьниң Решетнёв аттыг күрү-не университети, Томскунуң күрүнениң удуртукла болгаш ра-диоэлектроника университети, Ыраккы Востоктуң күрүнениң аграрлыг университети, Мон-голияда Россияның Плеханов

аттыг экономика университе-диниң салбыры.

Ол ышкаш ТР-ниң өөредилге сайыды Елена Хардикуваның дыңнадып турары-биле алырга, профильдиг ведомстволарның төлээлери болгаш специали-стери абитуриентилерге дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче кирериниң билди-ришкинин бижиир талазы-би-ле айтырылгарга консультация-ларны эрттирип турар.

Абитуриентилерни республи-каның хүлээп алыышкын ко-миссиязы дараазында адресче чалап турар: Кызыл хоорай, Ке-чил-оол кудумчузу, 15. Телефон: +7 (39422) 6-11-45.

/ Бистиң корр.

Чурукту интернеттен алган.



Чай – шалыпчы тудуг үези

Тудуг ажылдарын чорударына эң-не таарымчалыг болгаш шалыпчы үе – чай. Ынчангаш чайгы үеде тудуг объектилеринде ажылдың канчаар чоруп турарынча эрге-чагырга шыңгы кичээнгейни угландыра бээр. Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг тудугларга чедип, ында ажылдар кандыг чоруп турарын хынаары чайгы үеде оон ажыл-чорудулгазының база бир кол угланыышкыны. Оон бир чижээ, Танды кожунунуң Балгазын суурда тудуп доозуп турар чаа школага чоокта чаа чедип, тудуг ажылдарының шынарынча шыңгы кичээнгейни угландырганы. Чайгы шалыпчы тудугжу сезон үезинде республиканың бирги удуртукчузу өске-даа тудугларга барып, хыналдаларны уламчылаары чугаажок.



гүнде» өске-даа тудуг организациялары ажылдап турар.

Чаа микрорайонга хей каат 38 чуртталга бажыңын, школыны, уруглар садын тудар. Амгы үеде оон девискээринде 2 уруглар сады база бар. Чуртталга бажыңнарының бирги каадынга садыглар, кафелер, чонга ачы-дуза, садыг-наймаа ажыдар кылдыр, а бажыңнарының чер иштинге каадынга машиналар тургузар черни тудар. «Мөңгүн» микрорайон кварталдарга чардынган. Квартал бүрүзү машина-балгатка хааглыг кылдыр туттунар. Машиналар тургузар шөлдерни кварталдың даштыы талазына, бажыңнар адаанга тудар. Кварталдарның ишти талазы чурттакчылар дыштаныр, ажы-төл ойнаар девискээр болур. Допчулап бижириге, «Мөңгүн» кижилерниң хүн бүрүде амыдырал-чуртталгазынга таарымчалыг кылдыр туттунган девискээр болур. «Мөңгүнде» чайгы хүннерде тудуг ажылдарының темпизи улам шапкынчаан. Тываның найысылалын

келир үениң улуг болгаш чараш хоорай болдуруптар төлевилелдерни боттандырып эгелей берген. Оларның бирээзи Кызыл кожунунуң төвү Каа-Хем суурнуң чөөн-мурнуу талазына «Преображенский» микрорайонну тудары. Аңаа беш каат болгаш коттедж бажыңнары, 825 өөреникчи өөренир школына база өске-даа социал ужуру-дузалыг объектилерни тудар.

Каа-Хем суурнуң үстүү талазында улуг спорт-культура төвүн 2013 чылда тудуп эгелээн. Янзы-бүрү чылдаганнар-биле тудуу 11 чыл узамдыккан бо объектини 2024 чылда тудуп доозар сорулганы аңаа хамаарылгалыг организацияларның мурнунга Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг берген. Федералдыг төптен бо объектиге тудуг ажылдарына 800 миллион рубльди немей үндүрүп берген. Ынчангаш келир 2025 чылда чаа спорт-культура төвү ажыттынарының барымдаазы бар.

Кызыл хоорайның деви-

скээринге хууда чуртталга бажыңнарын комплекстиг тударының 2024–2030 чылдарда муниципалдыг программанын база боттандырып эгелээн. Безымянная, Колхозная, Кузнецова микрорайоннарга хууда чуртталга бажыңнарының комплекстиг тудуун планнаан.

Өскүс уруглар эрге-байдалдыг хамаатыларга чуртталга бажыңнарын тударын 2024 чылда уламчылаар. 12 кожунунга 90, Кызыл хоорайга 50 бажыңны оларга тудар азы садып бээр. ТР-ниң тудуг сайыдының албан-хүлээлгезин күүседип турар Артыш Кыргыс Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга кожуннарга чедип, өскүс уруглар эрге-байдалдыг хамаатыларга бажыңнар тудуунуң байдалын хынаан.

«Чурттаарына таарымчалыг хоорай хүрээлеңин хевирлээри» деп федералдыг күрүне программасына Тыва Республика 2018 чылдан бээр киржип келген. Ол үениң дургузунда Тываның хоорай, суурларының девискээри аажок аян кирген, чурттакчы чоннуң дыштанырынга, оюн-тоглаа, байырлалдар эрттиреринге таарымчалыг апарган. 2024 чылда республиканың 19 кожунунга 30 объектини чаартыр болгаш чаагайжыды тудар. Оларның аразында Кызыл хоорайның Южный микрорайонга «ТШО-нуң киржикчилери маадырларның парыгы», коммунал көвүрүгден Улуг-Хемниң оң талакы эри-биле дачаларга чедир чадаг-терге оруу, Бай-Тайга кожунда Кызыл-Даг суурга мячилиг хоккей шөлүн тудары дээш оон-даа өске төлевилелдер бар. Россия Федерация-

зының биче хоорайларының болгаш маадырлыг төөгүлүг суурларының аразына конкурстун тиелекчилери Чадаана хоорайга «Тос кожуун төвү», Ак-Довурак хоорайга «Ак тоол-чургу чугаа» төлевилелдерни боттандырынынча кичээнгей шыңгы болур. Чүге дээрге бо төлевилелдерни боттандырынынга хей чарыгдалдарны болгаш күженишкиннерни үндүрер апаар.

Чуртталга-даа, социал-даа ужуру-дузалыг тудугларны тудары хамыктың мурнунга кижилерниң амыдырал-чуртталгазының байдалынча сагышты салганы ол боор.

Украинада тускай шериг операцияга киржип тура, амы-тынындан чарылган дайынчыларның өг-бүлелеринге квартиралар садып алырынга чиигелде дузаламчыны көргүзеринче тудуг организацияларын 2024 чылда бодунуң Айыткалынга Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг кыйгырган. Тудуг организациялары республиканың бирги удуртукчузунуң кыйгырыын деткээннер. Чоокку үеге чедир олар ТШО-нуң киржикчилериниң 18 өг-бүлөзи-биле дугуржулгаларны чарган. Квартиралар садып алырынга 5 хуу чиигелдени көргүзерин ол дугуржулгаларда айыткан.

Республикага чуртталга бажыңнары болгаш өске-даа тудуглар ажылгалга кирерге, чурттакчы чоннуң амыдырал-чуртталгазының байдалы экижири.

Чай – шалыпчы тудугжу ажылдар үези. Тудугжуларның холдары туттунгур, ажыл-херээ чогуңгур-ла болзун!

/ Ш. МӨНГҮШ.

НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛ |

Дыштанылга шөлү белең



/ Шекпээр суурда «Чаңгыс эп» шөлү.

«Хоорайларывыс болгаш суурларывысты чаартып, амыдыраарына таарымчалыг амгы үениң хүрээлеңин тургузуп тура, төөгүлүг черлерни кадагалап арттыары база чугула...» – деп, РФ-тиң Президентизи Владимир Путин чугаалаан.

2019 чылдан эгелээш, Россияның девискээринге «Чурттаар оран-сава болгаш

хоорай хүрээлеңи» национал төлевилел боттанып эгелээн. Ук төлевилелдин иштинче

«Чурттаарына таарымчалыг хоорай хүрээлеңин хевирлээри» деп программа кирип турар. Бүгү Россияның регионнары чурттап турар черлерин ук программаның ачызында чаартып турар.

«Таарымчалыг хоорай хү-

рээлеңин тургузары» федералдыг төлевилелдин кол сорулгазы – хоорай хүрээлеңиниң шынарын бедидери, чурттакчы чонга хоорай, суурларны таарымчалыг кылдыр кылыры, чурттаарына таарымча чок хүрээлеңниг хоорайлар санын ийи катап эвээжедири, чаагайжыдылга ажылынча хамаатыларны кириштирери.

Кайы хоорайга, суурга, кудумчуга кандыг объект тударын тус черлерниң чурттакчылары онлайн бадылаашкынга киржип тургаш, боттары иитпирлээр. Ынчангаш тус-черлерниң чурттакчылары чыл санында чурттап турар черлеринге чаагайжыдар объектилерни боттары шилип ап турар. Эрткен 2023 чылда республиканың чурттакчылары 2024 чылда кожуннарга тударын планнап турар 30 объектини шилээн. Ниитизи-биле 102 сая рубль акшаландырышкын керээзи чардынган турган.

30 объектиниң чамдыызында ажыл арай-ла озалдап

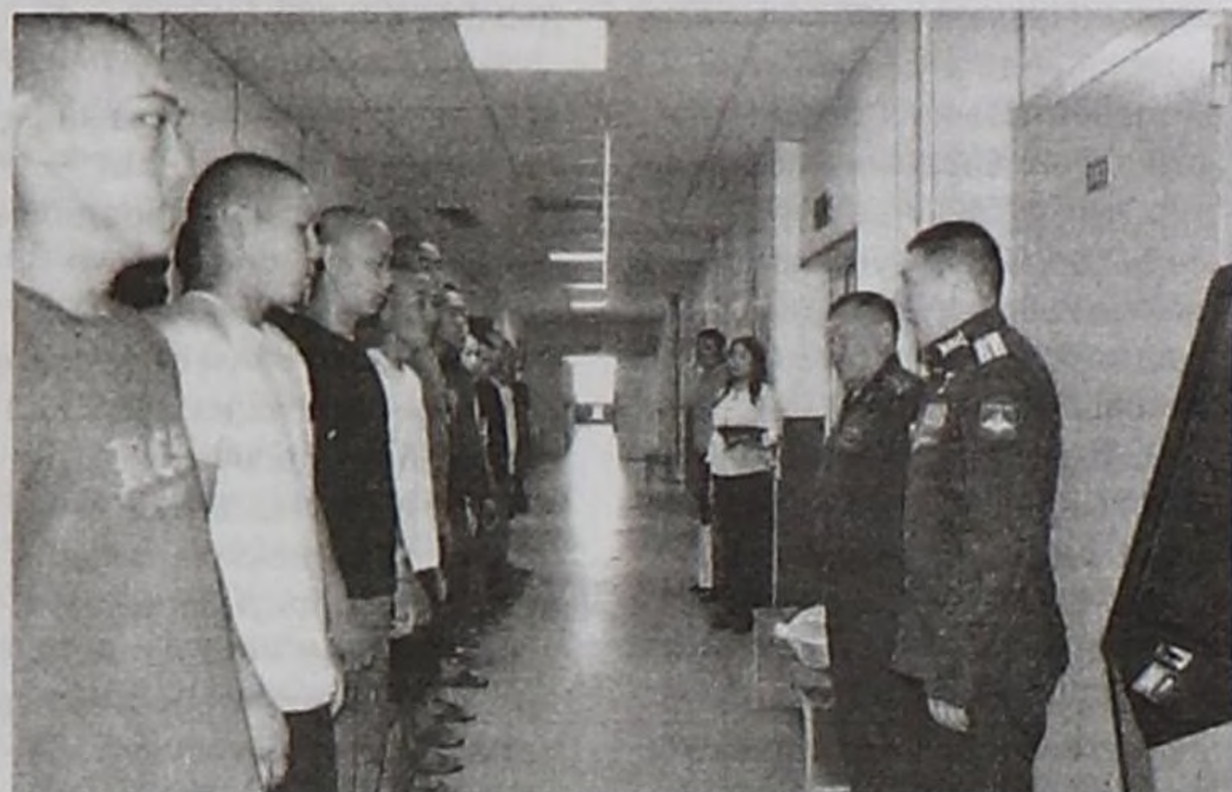
турар-даа болза, Ак-Довурак, Шагаан-Арыг хоорайларда болгаш Шекпээр, Ийме сумуларында таарымчалыг хоорай хүрээлеңинде киржип турар объектилерниң ажылы доозулган.

Шекпээр сумузуңуң чагырга даргазының экономика талазы-биле ораакчызы Амилия Ооржактың медеглээни-биле В. Ленин кудумчузунда «Чаңгыс эп» шөлүн кылыр дээш, 3 сая рубльге керээни чарган турган. Шекпээр сумузуңда ниитизи-биле 1454 хамааты чурттап турар. 2023 чылда онлайн бадылаашкынга өскелерден хей үнү алгаш, 2024 чылда төлевилелди боттандыра-биле акшаландырышкынны алганнар. Чаа туттунган «Чаңгыс эп» шөлүңге сумуңуң улуг-биче чону күзүн үезинде кээп дыштаныр. Янзы-бүрү байырлалдарны база аңаа эрттирери планда көрдүнгөн.

/ Айдың ОНДАР.

Амилия ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруктары.

Россияның Маадыры Чалым Чүлдүм-оол: “Республикавысты төлөптии- биле төлээлеңер!”



Россияның Маадыры Чалым Чүлдүм-оол Тыва Республиканың шериг комиссариатын шөлээзиниң үезинде чедип, шеригке келдирткен чуртташтары-биле ужуражырындан аңгыда, шериг комиссариатының ажилдакчылары-биле чугааны чорудуп, келдиртилге-чыылда чериниң оран-савазын көргөн.

Шериг комиссариатының чыскаал шөлүңге хууда состав Россияның Маадырынга бедик ат алганы дээш байырын чедирген. Республиканың шериг комиссары Демир-оол Артына Чалым Чүлдүм-оолга хүндүткелдин болгаш чаагай сеткилдин демдээ — ак кадакты тывыскан. “Чай-хос

чок турза-даа, бистиң шериг комиссариатыныска чедип келгениңер дээш өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис. Ада-чурттуң Улуг дайынында коргуш чок чаалажып чораан өгбелеривистиң изин истеп, бодунуң шериг хүлээлгезин маадырлыгы-биле күүседип чоруур шериг албанныгларыныска чоргаарланып чоруур бис. Чүнүң-даа мурнунда быжыг кадыкшылды силерге күзедим. Олча-омактыг болуңар”.

Шериг комиссариатының офицерлери-биле ужуражылганың соонда хүндүлүг аалчы бодунуң дугайында, чуртташтарының даады салыр айтыргларының дугайында чугаалап берген. Кандыг ындыг айтырглары дээрге: шериг албанныг кижилер өлгөн таварылгада төлө-

вирлерниң дугайында, “Эрес-дим чорук дээш” орден-биле шаңнаарының хуусаазының дугайында болгаш өске-даа.

«Май 9-та шаңнал ёзулалының үезинде аалчылар-биле ужуражып чугаалаштым. Дыка хей генералдар 41-ги армияда, Кызылдың 55115 дугаарлыг шериг кезээнде бистиң шериг албанныгларыныска дугайында чүгле экини чугаалап, чоргаарланып болдулар. Бистиң республика чон санының талазы-биле эңне бичии-даа бол, шериглерге гуманитарлыг дузаны шаа-биле чедирип турар он регионнуң санынче кирип турар.

Шериг комиссариатында ажилдап турарларның аразында тускай шериг операциязынга киржип чораан офицерлер хей. Оларның чамдыгы-биле мурнуку шугумга эгин-кожа чаалажып турдус».

Республиканың келдиртилге-чыылда черинге Чалым Сюдюпович шеригке келдирткен оолдарга дараазында чагыг-сөзүн берген: «Бир чыл саадаар эвес, караш кылдыр эрте бээр. Силерниң кол сорулгаңар болза, россия армияның хүрээлеңинге бистиң республикавысты төлөптии-биле төлээлээр, быжыг сагылга-

чурумнуг болуру, күш белеткелинге кезээде шылгараары, каяа-даа бот-боттарын деткижери болур. Тергиин албанның түңнелдери-биле силер саат чокка ИХЯ, Росгвардия шугумунга ажилды тып алып силер.

Артыңарда чонуңарны утпайн, эки шериглээш, ээп чанып кээриңерни күзедим».

Бодунуң ээлчээнде Демир-оол Иванович шеригке келдирткен оолдарга эки албан-хүлээлгени эрттирерин күзүүн: «Сагылга-чурумнуг болуп, командирлериңер сөзүң дыңнаңар. Айтышкын берип дужаарының бетинде — чагыртып өөрениңер. Шериг мергежилди чедип алысказыңарза, бир чыл шериг албан-хүлээлгезин эрттиргениңер соонда, Камгалал яамызының кан-дыг-даа дээди болгаш ортумак өөредилге черинче мөөрей чок кирип ап болур силер. Төрээн кижилериңерге, иелериңерге долгаарын утпаңар. Чаагай орукту күзедим».

/ Сөзүглелди болгаш чуруктары Тыва Республиканың шериг комиссариатындан алган.



Ада-чурт камгалакчызының кубогу

Кызылга Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга тускай шериг операциязының хоочуннарынга «Ада-чурт камгалакчыларының кубогу» регионалдыг комплекстиг күш-культура хемчээниң байырлыг ажыдышкыны болуп эрткен. Маргылдаа «Спорт — амыдыралдың норма-чижээ» деп федералдыг төлөвилелдин иштинде эртип турар.

Тываның 14 кожуунундан 100 ажыг ТШО хоочуннары алды хевирниң маргылдааларына киришкен: боо адары, ча адары, хол басчыры, шой көдүрери, стол тенниси болгаш чиик атлетика. Маргылдааның организаторлары — «Ада-чурттуң камгалакчылары» күрүне фондузунуң Тывада салбыры база ТР-ниң Спорт яамызы.



Республиканың Баштыңының Айтышкыны-биле 2024 чылды Кадыкшыл чылы кылдыр чарлаанын сагындырып каалы.

Байырлалдың ажыдышкынында Тываның Чазааның оралакчы даргазы Айдың Чюдюк чүве чугаалаан. Маадырларның кадыкшылының

эди-чазалгазынга спорт эң тулган эм болур дээрзин ол демдеглээн. Күш-дамыр сайзыралы, эш-өөр-биле чугаа-соот база тирилелер күш-дамыр болгаш сагыш-хөөн байдалыга эки салдарлыг.

«Ону чедип алыры-биле, «Ада-чурттуң камгалакчы-

лары» фонд тускай шериг операциязының хоочуннарын спортче эвилелдээринче улуг кичээнгеи угландырып турар. Кылдыңан ажылдар хилис барбаан. «Ада-чурт камгалакчыларының кубогу» маргылдаада 100 ажыг дайынчы киржип турар. Силерниң дыка хөйүңер Кубокка киржилгениң соонда спорт-биле сырый холбажып эгелээр — ол бүгү биске эң чугула болгаш үнелиг. Маадырларга бодун көргүзүр, планнарын боттандыраар арга-шинекти тургузар ужуруг бис» — деп, Айдың Чюдюк чугаалаан.

«Ада-чурттуң камгалакчылары» күрүне фондузунуң регионалдыг салбырының удуртукчузу Мерген Кызыл-оолдуң чугаазы-биле алырга, «Ада-чурт камгалакчыларының кубогу» бир дугаар

эрттирип турар. Ында 10 ажыг команда киржип турар. Маргылдааларны хууда болгаш команда аайы-биле эрттирип турар. Шак ынчалдыр, оларның түңнелдери-биле республика командазын шилиир, ооң соонда ол регионнар аразында маргылдааларга, харын-даа Россияга “Ада-чурттуң камгалакчыларының кубогуна” Тываны төлээлээр.

Ийи дайынчы ниити-россия маргылдааларына белеткенип турар.

«Ада-чурттуң камгалакчылары» фонд Россияның Паралимпийжи комитеди болгаш Бүгү-россияның Спорт федерациязы-биле кады Россия Федерациязының өмээржилгези-биле сөөк-даяа мунчураан кижилерге дузаны көргүзүп турарлар

/ ТМГ-ниң медээзинден.

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруктары.

/ Арынны А. ХЕРТЕК белеткээн.



Дайынчы хөделиишकिनер хоочуннарының хүнү

Июль 1-де Дайынчы хөделиишकिनер хоочуннарының хүнүн демдеглеп эрттирген. Дайынчы хөделиишकिनер хоочуннары дээрге эзулуг маадырлар-дыр. Оларның эрес-дидими болгаш боттарын хайырлавааны бистиң хүндүткеливи база өөрүп четтиришкениви чаалап алган. Ук хоочуннарының когаралы болгаш маадырлыг чоруу чүнү-биле-даа деңээр аргажок. Ол дугайында хүн бүрүде сактып чоруур уjurлуг бис.

Найысылал Кызылдың Тиелге шөлүнге байырлыг митинг болуп эрткен. Аңаа Ада-чуртун камгалаар шериг албан-хүлээлгезин күүседип, Россия дээш дайынчы хөделиишकिनерге киржип тургаш, амы-тынындан чарылган дайынчыларны сактып, чечектерни салган.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг республиканың Чазаның кежигүннери, депутаттар болгаш чепсектиг күштер тургузууларының удуртулгазы-биле кады бистиң чуртувус дээш тулчуушкуннарга бажын салган маадырларны сактып, хүндүткэн.



“Бөгүн дайынчы хөделиишकिनер хоочуннарынга, шериг хүлээлгезин күүседиринче кыйгыртканнарга болгаш хууда хамааты туружун идеп-кейлиг тудуп чоруурларга хүндүткелдиң эзузун көргүзүп тур бис. Ол ышкаш бистиң аравыста чок хоочуннары база хүндүткел-биле сагын-дывыс:

Хүндүлүг, хоочуннар! Силерге бүгү ниитилел дең-нежип турар. Бис силерге чоргаарланыр бис! Хүндүлүг дыштанылгаже чорупкаш безин, патриотчу кижизидилгени чорудуп, кады ажилдап

чоруур эштериңерни болгаш оларның өг-бүлелерин деткип, үргүлчү дуза кадып келиринге белең силер. Чурттуң Президентизи ындыг улуг күчү-күштү билгеш, ТШО хоочуннарынга “Маадырлар үези” деп удуртулга төлөвилелин салган” – деп, бодунуң блогунга Владислав Ховалыг бижээн.

Москва хоорайда ТР-ниң Бүрүн эргелиг төлээ чери база аңгы-аңгы чылдарда шериг хүлээлгезин маадырлыгы-биле күүсеткеннерни ханы хүндүткел-биле сактып, бистиң чуртувусту камгалаарын уламчылап турарларга хүндүткелдиң эзузун көргүскен.

Маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылганнарның дугайында сактышкын оларның тулчул чорааны тайбыңның болгаш хосталганың үнезин биске сагындырар болзун. Аравыста чурттап чоруур хоочуннар бистиң деткимчеви, чуртувусту камгалаар ажил-албанынга бердинип чорууру дээш өөрүп четтиргениви билип каар дээрзин төлээ чериниң кежигүннери демдеглээн.

Хүндүлүг хоочуннар, силерге четтирдивис!

/ Чыжыргана СААЯ.
Буян ООРЖАКТИҢ тырт-тырган чуруктары.

| ДОКТААЛ-СААВЫР |

Тыва Республиканың Баштыңының АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың кожууннарының болгаш хоорай округтарының келдиртилге комиссияларының составтарынга өскерилгелер кириериниң дугайында

Россия Федерациязының 1998 чылдың март 28-те № 53-ФЗ «Шериг хүлээлгезиниң болгаш шериг албанының дугайында» федералдыг хоойлу-зунга база Россия Федерациязының Чазаның 2006 чылдың ноябрь 11-де № 663 «Россия Федерациязының хамаатыларын шериг албанынче келдир-тириниң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» доктаалыга дүүштүр, а ол ыш-каш кадр өскерлишкени-биле холбаштыр:

1. Тыва Республиканың Баштыңының 2024 чылдың март 7-де № 124-РГ айтышкыны-биле бадылаан Тыва Республиканың кожууннарының болгаш хоорай округтарының келдиртилге комиссияларының составтарынга (кол болгаш курлавыр) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунуң келдиртилге комиссиязының кол составына:

«Медведев В.В. – Кызыл хоорайының шериг комиссары» деп сөстү «Ойдууаа Б.О. – Кызыл хоорайының шериг комиссарының албан-хүлээлгелериниң түр күүседикчизи» деп сөстер-биле солугур;

Тыва Республиканың комиссариатының Шериг-эмчи

экспертиза төвүнүн составында С.С. Серенотту кириер;

2) Бай-Тайга кожуунуң келдиртилге комиссиязының составында «Монгуш А.Н.» деп сөстү «Кудурукпай Ш.О.» деп сөс-биле солугур;

3) Чаа-Хөл кожуунуң келдиртилге комиссиязының составында «Дамба О.М. – Чаа-Хөл кожуунуң өөредилге килдизиниң инспектору» деп сөстерни «Лопсан А.А. – Чаа-Хөл кожуунуң өөредилге килдизиниң специализи» деп сөстер-биле солугур.

2. Бо айтышкынны «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга парлаар, Тыва Республиканың «Интернет» телехарылзаа четкизинде албан эзулуг сайтызынга (www.pravo.gov.ru) салыр.

3. Бо айтышкынның күүселдезинге хыналданы Тыва Республиканың Баштыңының администрациязының болгаш Чазак Аппаратының тускай ажилдар болгаш чылда белеткелиниң эргелелинге онаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2024 чылдың июнь 19
№ 335-РГ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн томуйлаарының дугайында

2024 чылдың июнь 29

92/447-8

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2024 чылдың июнь 21-де 90/438-8 “Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн хүлээлгелер күүселдезинден хостаарының дугайында” доктаалыга үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2021 чылдың март 19-та № 132/714-7 “Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузарының дугайында” доктаалыга дүүштүр Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кордакчыларның талазы-биле санал-оналдарны сайгарып көргөш, 2002 чылдың июнь 12-де “Россия Федерациязының хамаатыларының кол-кол соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң дугайында” № 67-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда

комиссиязының доктаадыры болза:

1. Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнүн томуйлаары-биле 1987 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, чурттап турар черинде соңгучуларның саналдааны Ай-Суу Аркадийевна Дадааны томуйлаар.

3. Бо доктаалды Эрзин кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Интернет» информател-телехарылзаа четкизинде сайтызынга парлаар.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының
даргазы
Л.С. АНДАЛАЕВА
Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының
секретары
Ш.Х. ООРЖАК



2024 чылдың июль 1-ден тура өскерлиийшкиннер

Июль 1-ден эгелеп 2020 чылда ажилдап эгелээн 8 хуу күрүне деткимчелиг чийгеткен ипотека ажилдавайн баар. Чылдагааны – чавы-заткан ставканың саң-хөө рыногунуң боттуг байдалынга дүүшпези. Аңаа дүүштүр Россияның Төп банкызы чылда 16 хуулуг ставканы тургускан турган. Ынчалзажок 2030 чылга чедир 8 хуулуг "Өг-бүлө ипотеказы" программа күштүг болуп артар. Ону алырының дүрүмнери чаарттынар.

Июль 1-ден эгелеп чуртталга-коммунал ажил-агыйының талазы-биле ачы-дузаның өртектерин эде санаар. РФ-тиң Чазаа болуп болгу дег хажыгларның хем-чээлин доктааткан, ынчалза-даа регион бүрүзү бодунуң хууларын тургузар, ол хиреге

өртектер өзер. Ол ышкаш июль 1-ден тура хамаатылар-ның чамдык кезээнге чурт-талга-коммунал ажил-агыйы-ның талазы-биле ачы-дуза дээш банк дадывырын күш чок болдурган.

Июль 1-ден тура муниципалдыг болгаш күрүне өнчүзүнүң хуужудулгазы өскерлир. Өртектерни чарла-вайн, объектилерни садып-саарарының орнунга, ажык садыглаашкынга баштайгы саналдан 5 хуу бедик өртекти тургузар.

Июль 1-ден тура чээли организацияларынга, чээли-биле холбаа чок саң-хөө организацияларынга, саң-хөө рыногунда ачы-дуза чедирип турар кижилерге кириген өргүүделдерниң чаңгыс аай-чуруму күштүг болур. Чаа дүрүмнер ёзугаар, өргүүдел

эезинге харыыны 15 хонуктуң (чамдык таварылгаларда 25 хонуктуң) дургузунда бээр хүлээлгелиг.

Июль 1-ден эгелеп чээлилер талазы-биле айыылзынышкыннарның коэффициентлеринге немел-делер өзер. Ындыг чүүл чээли чүктешкизи 50 хуу ажып турар хамаатыларга чээли алырының чорудулгазын на-рыыдадыр. Банкылар ындыг кижилерге 20 хуудан ашпайн турар чээлилерни бээр апаар.

Июль 1-ден тура чээли чегдинкичлеринге хереглек-чилер чээлизиң талазы-биле өрелерни дуглаарының ээлчээ өскерлир. Бирги ээлчегде хуулар талазы-биле өрелерни дуглаары кедилг апаар, а хөөлерни болгаш торгаалдарны эң-не сөөлүнде төлээр болур.

Июль 1-ден тура 80 хардан өрү назылыг кижилер-ниң, шериг пенсионерлерниң,

оларның өг-бүлелериниң РФ-тиң чаа регионнарында чурттап турар кежигүннеринге, пенсия назыны четкеш, ажилдавайн барган кижилерниң пенсияларын индекс-астаар.

Июль 1-ден тура Россия-га хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерниң даңзызы ажилдап эгелээр. Ол күрүнениң эрге-чагыргалары-биле кады ажилдажылганы бөдүүнчү-дер база көрдүнген чийгел-делерни алырын чийгедир сорулгалыг.

Июль 1-ден тура чаа майыктың кадагааты паспор-тун алырынга күрүне каайлы-зы өскерлир: улуг кижилерге ол 6 муң, бичии уругларга 3 муң рубль болур.

Июль 1-ден тура РФ-тиң хамаатызының эрге-байдалын алганы-биле, Россияның девис-кээринче киргени-биле, Россия-га чурттаарының хевирин база ажилдаарынга чөпшээрелди

алганы-биле холбашкан күрүне каайлызы өзер.

Июль 1-ден тура 28 градустан бедик арага кылыг-ларынга өртектер өзер. Бо өскерилге арага кылыгла-рын үүрмектеп-даа, мөөңү-биле-даа садыглаашкынга хамааржыр. 2009 чылдан бээр РФ-тиң Саң-хөө яамызы кадыг арага-дарыга адаккы өртектерни бедидип келген. Өртектер өзүлдезиниң амгы чурумун 2023 чылың январь 1-де доктааткан болгаш ол 2026 чылдың төнчүзүңге че-дир шиңгээттинер.

Июль 25-те национал төлевир системаның дуга-йында хоойлу күштүг болуп кирер. Ам чамдык таварыл-галарда банкылар хамааты-ларга оларның банк санна-рындан бузурукчуларның оорлааны акша-хөреңгилерни дуглап бээр хүлээлгелиг апаар.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

| АЙЫЛ ЧОК ЧОРУК |

Изигде арага ишпе!

Тывага эрткен дыштаныр хүннерде агаарның темпе-ратуразы +40 градус чедип турда, эзириктер сергедир черже 227 кижиге кирген. Оларның хөй кезин хем эриинге арага ижип олургаш, эзирик байдалга туттурган.

Улуг-Хемниң эриин дур-гаар арага ижип турар улусту орай дүнеге чедир полиция ажилдакчы-лары эзириктер сергедир черже дажып келген. "Центр" деп төпче понедельникке чедир кайы-даа социал албан черинге туруп шыдаваан, дүржөк херээжен кижини база эзириктер сугар чер-

же кириген. Ол кижини ооң соонда кайнаар хуваарының дугайында айтырыгны бо хүннерде Кызылдың берге байдалдыг өг-бүлелер болгаш хамаатылар-биле ажил чорудар эргелелиниң ажилдакчы-лары шиитпирлеп турар.

Чайгы хүннүң изиинде ара-га ижер хамаанчок чүрек-да-мыр аарыгларлыг, хан базыышкыны улуг кижилер кичээнгейлиг болуру чугула. Аңаа немей улуг-биче кижилер «хүнге аттырып» алгаш, кадыкшылынга айыылды тургузуп болур.

Изиг хүн караанга үр үе дургузунда турганының түң-нелинде баш аарып, дески-

нип, кустуртуп, караа көзүл-бестеп, эъди 40 градус чедир изип, моорап эгелээриниң айыылы тургустунуп келир.

Мындыг байдал тургустун-ганда, дүрген эмчи дузазын кыйгыртып, «хүнге аттырган» кижини сериин, салгыныг черге бажын бедидир чыт-тыргаш, өөктерин чежип азы идик-хевин ужулгаш, хаваанга өттүрүп каан чинчээшкин салыр болгаш дузап каан суг ижиртир. Арага азы кофеин кирип турар суксун аймаан (шай, кофе, какао) ижиртип болбас.

Изигде арага аймаан ижер-ге, кадыкшылга хоралыын билип алыры артык эвес. Изигде ишкен арага-биле кады организмге чугула херек суг бусталып үне бээр. Ынчан-гаш суг чедишпестээр, ооң уржуу-биле "хүнге аттырып" алырының айыылы улгадыр, азы хоочураан аарыг кеде-рей берип болур. Ынчангаш изигде арага аймаан, таак-пыны шуут кызыгаарлаар, харын-даа шуут ойталааны дээр.

Хөй суглуг чем аймаа ажыктыг – ногаа, чимис, соок мүннер, салаттар, аңгы-аңгы каттардан хандылар, морс-тар, компоттар (чигирзиг эвес болза, улам эки) ижер. Газтыг, чигирзиг суксуннарны ижери күзенчиг эвес.

/ Бистиң корр.

Чуруктарны Кызылдың мэриязының сайтызындан алган.



| ЧАЙГЫ ДЫШТАНЫЛГА |

Дыштанылга төптеринде ийиги сезон эгелээн

Бо хүннерде республикада түр үениң бүгү дыштанылга төптериниң ийиги сезону эгелээн. Чайгы кампания эгелээрге, республиканың культура албан черлериниң баазазынга 121 дышта-нылга төптери ажилдап эгелээн. Бирги сезон июнь 20-де доозулган. Ийиги сезон июль 25-ке чедир уламчы-лаар, а үшкүзү август 1-ден 25-ке чедир ажилдаар.

Июль айның бир дугаар неделязында дышта-нылга төптеринге байырлыг ажыдышкын-нар болур. Ында хүн бүрүде янзы-бүрү хемчеглерни планнаан. Уругларны болгаш

элээдилерни долу программа манап турар: чогадыкчы мөөрейлер, викториналар, мастер-класстар, хөглүг старттар, спортчу маргыл-даалар, экскурсиялар, ынак мультфильмнер болгаш тоолдар көрүлдези, орук шимчээшкининиң дүрүмнери-ниң дугайында оюн хевирлиг тайылбырлап тургаш, билиг-лиг болгаш профилактиктиг кичээлдер, хоралыг чаңыл-дар дугайында беседалар.

Бичии уругларга болгаш элээдилерге түр үениң дышта-нылга төптерин Культура бажыңнарының болгаш төпте-риниң баазазында ажиткан.

/ ТР-ниң Культура яамызының медээзинден.

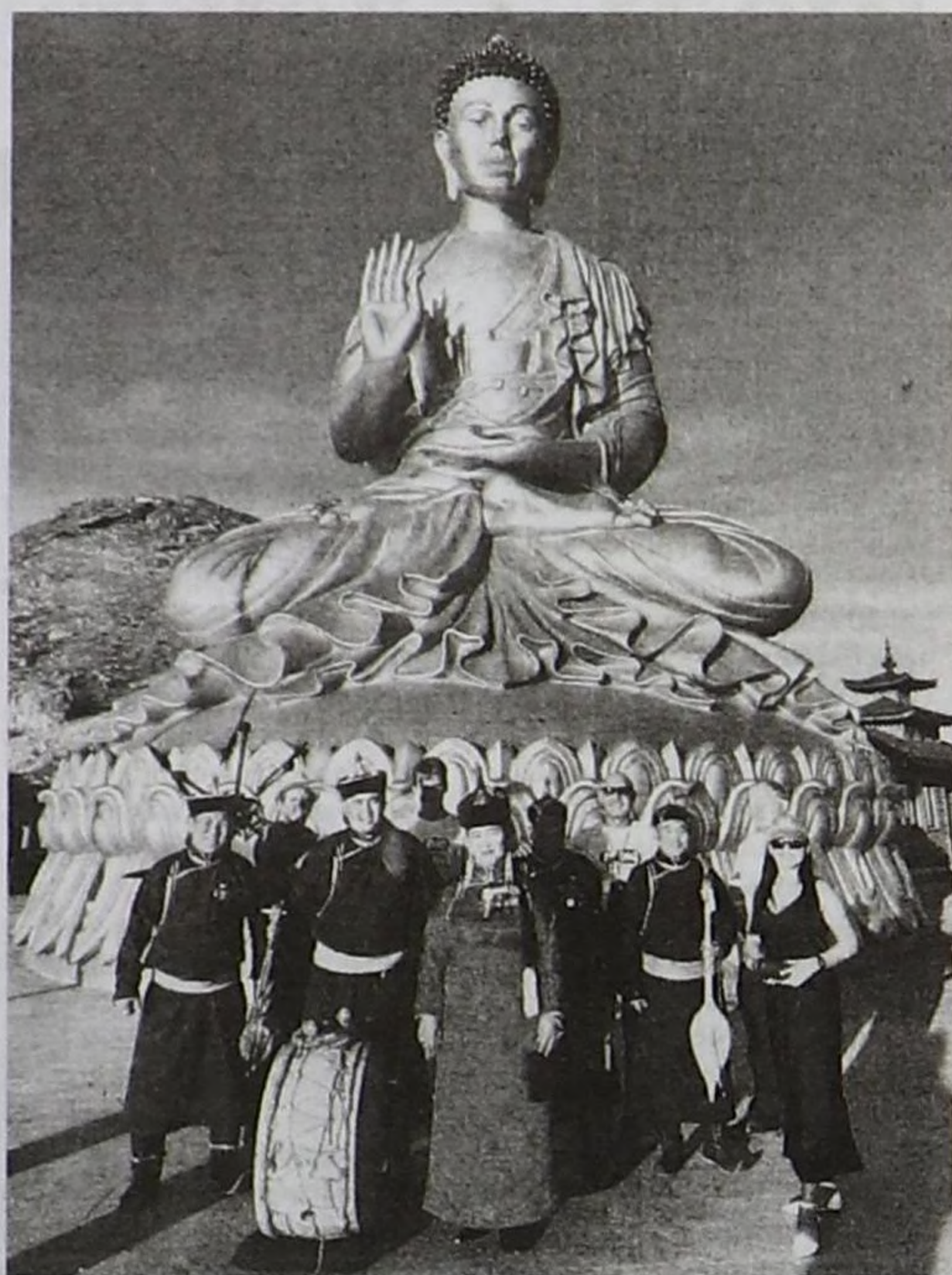


Тываже виртуалдыг аян-чорук

Орус географтыг ниитилел "Дөрт дээр" деп тырттырар бөлүк-биле кады Тыва дуга-йында бир дугаар 360 фильм-ни тырттырган. Амгы үеде ук бөлүк "Дөрт дээрниң" чиңгине директору Дмитрий Степа-нюктуң удуртулгазы-биле VR-порталдың тырттырган соонда кылыр ажылда-рын дооскан. Көрүкчүлер-ге баштайгы көрүлдэзин көргүзеринге белен.

Орус географтыг ни-тиледик VR-техноло-гиялар дузазы-биле тырттырган бөлүк видеоро-ликтери бажыңдан үнмейн, делегейниң кайы-даа булуңун-дан Тываны көөр арганы тур-гускан. Виртуалдыг аян-чо-рукчу кандыг-бир объектини тода кылдыр көөр дээш, чоокшуладып, ооң бойдузун, каас-чараш черлерин, тоол-чургу чугааларын бүрүнү-биле сиңнигип кире бээр техноло-гиялар дузазы-биле бодунга эптиг ракурстан өөренип көөр аргалыг.

«Прогулки по Туве», «Тува. Ворота в Шамбалу» деп би-чии-бичии сериялыг кинолар



бүдүн республика-ны эң-не ыраккы кожууннарындан эгелээш, бүрүнү-би-ле тырттырган түңнели болган. Көрүкчүлер Азия төвүн, Россияда Буд-даның эң-не улуг ту-раскаалын, хуулгаа-зын Сүт-Хөлдү, удуп чыдар вулканнарны болгаш республи-каның оон-даа өске чурумалдыг черле-рин көөрлер.

VR-төлевилел республиканың бүгү географиязын хаара тудуп, кожуун бүрүзүнүң онзагайла-рын ажыдып турар. Тыртты-рар бөлүк оон ыңай чедери берге Мөңгүн-Тайга, Бай-Тай-га деп дагларга, Тожунуң хөлүңге база чедип, Тываның чүзүн-баазын өңнерин кино таварыштыр бүрүнү-биле көргүзөр дээш, тус черниң чурттакчылары-биле чугаа-лашкан.

Тываже виртуалдыг аян-чо-рукче Улусчу ажыл-агыйлар чедишкinnerиниң делгелге-зинде Тываның стэндизинден



база чоруп болур. Күзелдиг кижиги бүрүзү июль 8-ке чедир VR карак-шилини кедип алгаш, дүргени-биле Тывага чеде бергеш, ооң онзагай бойдузун болгаш культура тураскаалда-рын шинчилеп көрүп болур.

Фильмни Москвада ТР-ниң Бүрүн эргелиг төлээ чериниң сайтызындан <https://vk.cc/cy3rMk> база «Мира геогра-фии» деп порталдан <https://vk.cc/cy3rMY> көрүп болур.

/ Ч. СААЯ белеткээн.
Чуруктарны интернет четкизинден алган.

| КЫСКА МЕДЭЭ |

«Россия» делгелгези удавас хагдынар



Бир дугаар канал Улусчу ажыл-агыйларның чедиш-киннериниң делгелгезин-де Тыва Республиканың стэндизинге четкен.

Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чери Москва хоорайда болуп турар делгелгеде Тыва Республиканың экспозиция-зынче Бир дугаар каналдың "Доброе утро" программасы-ның тырттырар бөлүүн чалаан. Тываның стэндизинге тыртты-рар бөлүктү ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы, Москва хоорайда ТР-ниң бүрүн эргелиг төлээзи Чечен Чоксум уткуп алган.

Москва хоорайда ТР-ниң

Бүрүн эргелиг төлээ чериниң парлалга албанының ажыл-дакчызы Валерия Аракчаа Бир дугаар каналга интервьюну берген. Ам болур мастер-клас-тар болгаш улаштыр делгелге-ниң салым-чолунуң дугайында ол чугаалаан.

Репортаж июль 2-ниң хүнүн-де Бир дугаар каналга "Доброе утро" эфиринге үнген.

Делегей чергелиг "Россия" делгелге-шуулган июль 8-те төнер. ТР-ниң стэндизин көрүп, мастер-класстарга киржип четтигеринче кыйгырган.

/ Чыжыргана СААЯ
белеткээн.
Чурукту
интернеттен алган.



Национал төп тургустунар

Төптүң кол сорулгазы – ВДНХ делгелге-шуулганының өнчүзүн кадагалаары бол-гаш РФ-тиң чедишкinnerин көргүзери. «Россия» национал төп «Экспотөпке» турар. Ук айтышкынга РФ-тиң Прези-дентизи В. Путин атты салган.

Ооң мурнунда медеглээни болза, «Россия» делгел-гезин дооскан байырлал 2024 чылдың июль 6-да болур. Делгелгениң ажылы июль 8-те доостур.

«Россия федерациязының чедишкinnerин көргүзөр, аң-гы-аңгы аймактарның бот-бот-тарындан ылгалып турар езу-чаңчылдарын быжыглаар, чурту дээш чоргааралды хевирлээр, уругларның болгаш аныяктарның профессионал чаңчылдарын сайзырадыр, «Россия» делегей чергелиг делгелге-шуулганының өнчүзүн кадагалап арттырар сорулга-

лыг «Россия» делгелге-шуул-ганың удуртулгазы-биле Москва хоорайның «Экспотөп» деп делгелге комплекзинге «Россия» национал төптү тургу-зар» – деп, РФ-тиң Президентизи В. Путинниң Айтышкынын-

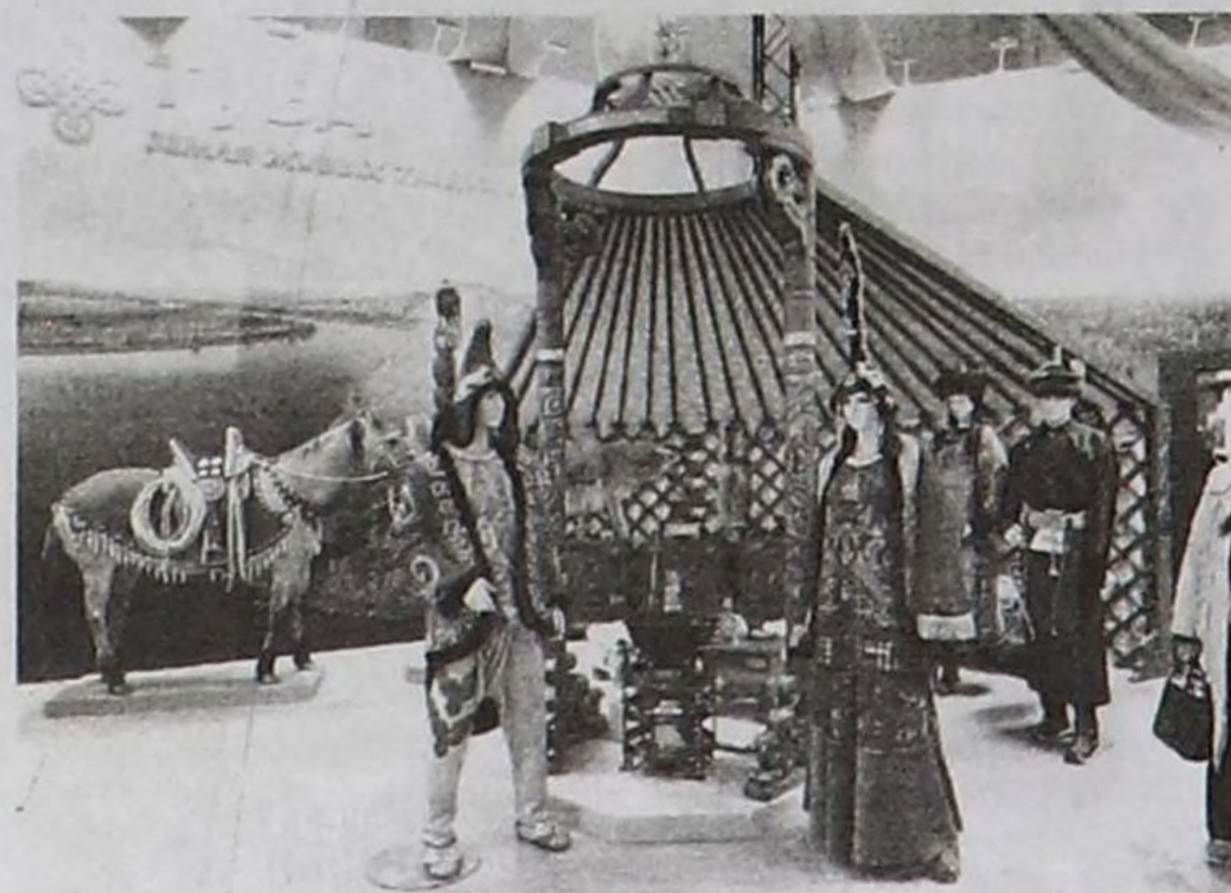
да бижээн. Төптү тудары-биле Краснопресненск хем эриинге черни аңгылаан.

РФ-тиң Садыг-бүдүрүлгө па-латазынга болгаш Москваның Чазаанга «Экспотөпке» черни болгаш ында бар оран-саваны үш ай дургузунда «Россия» национал төпке дамчыдарын саналдаан. Дирекцияның бодунга төптүң төлевилелин болгаш тудуун кылыр харыы-салгалыг организацияны тодарадырын дааскан.

Национал төптү федералдыг бюджеттен акшаландыра-рының дугайында Айтышкында медеглээн. «Россия» нацио-нал төптүң адырларын тургуза-рын регионнарда дааскан.

«Россия» делгелге-шуулган-га сес ай дургузунда 17 сая кижиге келгеш, сонуга көргөн дээрзин медеглээри чугула.

/ А. ОНДАР белеткээн.
Чуруктарны интернеттен алган.



Чулазының чалбыыжы өшпээн

УСТҮҮ-ХҮРЭЭ – ХХ ЧҮС ЧЫЛДЫҢ ЭГЕЗИНДЕН ТУРА АМГЫ ҮЕГЕ ЧЕДИР ТЫВА-
ДА КАДАГАЛАТТЫНЫП АРТКАН ЧАҢГЫС-ЛА ХҮРЭЭ БОЛУП ТУРАР.



Ол дээрге Совет эвилелиниң девискээринге Даа кожууннуң
нояны Хайдып Үгер-дааның дилээ-биле чоруткан төвүт ар-
хитекторнуң тускай дүрүмнери-биле туттунган чаңгыс-ла
хүрээ болур. Устүү-Хүрээ Тываның девискээринде эң-не
улуш шажын комплекзи турган. Ооң удуртукчузу Лопсан
Чамзы-камбы тус черниң чурттакчызы чораан. Ол бир
дугаар Пандито Камбы-лама болган. Бистиң республи-
када бо чылын Пандито Камбы-ламаның институтунуң
тургустунганындан бээр 105 чылын демдегледип турар.

Устүү-Хүрээ 1905 чылдан
1907 чылга чедир Даа кожуун-
нуң чагырыкчызы Буян-Ба-
дыргының эгелээшкени-биле
туттунган. Ол эңгиин-даа,
шажынчы-даа эртемни
Устүү-Хүрээге алган. Хүрээ-
ниң тудуун тускай сорулгалыг
чаладып келген тибет лама
Кунтан Римпочениң төлевиле-
ли болгаш удуртулгазы-биле
кылган. Ол ышкаш аңаа кы-
дат шеверлер база киришкен.

1913 чылда Буян-Бадыр-
гы Устүү-Хүрээниң удуртук-
чузу-биле кады Николай II
хаанче Тываның Россияжи

империязының протекто-
радының адаанче хүлээп
алыр кылдыр дилег чагааны
бижээн.

Тыва Республиканың
күрүне архивиниң медээле-
ри-биле алырга, 1929 чыл-
да Устүү-Хүрээге 470 лама
ажылдап турган. 1937 чылда
Устүү-Хүрээни бузуп каапкан.
Ынчалза-даа оран-саваны
бүрүнү-биле бузары болдун-
маан. Ооң дойдан кылган
бедик ханалары хевээр
арткан. Аңаа ажылдап турган
ламаларны репрессиялаан,
чамдыызын адып каапкан.

1959 чылда бузулган хүрээ-
ниң чанынга тейлээшкин
өө турган. Хүрээниң сөөлгү
ламазы арткан сарыг шажын-
чы дериг-херекселдерни Тыва
Республиканың Алдан-Маа-
дыр аттыг Национал музейин-
ге белек кылдыр дамчыдып
берген. Оларның чамдыызын
ук музейниң сарыг шажын
залындан көрүп болур.

1983 чылда Москваның
архитектору Вилля Емелья-
овна Хаславская төөгүнүң
болгаш культураның ту-
раскаалдарының дугайында
медээлер чыыр программа
дузазы-биле Устүү-Хүрээниң

бузундуларын тып алган.
Дараазында чылын Устүү-
Хүрээ Тываның камгалалдыг
тураскаалдарының даңзы-
зынче киргеш, РСФСР-ниң
архитектуразының тураскаа-
лының эрге-байдалын алган.
Ынчангаш ону ала-чайгаар-ла
эде кылып, чаартыр ужурлуг.
1992 чылда Вилля Хаслав-
ская Устүү-Хүрээни чаартып
кылыр төлевилел-сметалыг
документацияны белеткээн.
Ол-ла чылын XIV Чырыт-
кылыг Далай-Лама Тывага
кээп чорааш, Устүү-Хүрээниң
бузундуларын көргеш: “Бо
хүрээниң чулазының чал-
быыжы ам-даа өшпээн-дир”
– деп, чугаалаан.

1999 чылда бир дугаар
“Устүү-Хүрээ” дириг хөгжүм
болгаш чүдүлгениң ачы-дуза
фестивалы болуп эрткен. Ооң
кол сорулгазы Устүү-Хүрээни
катап тургузарынче чоннуң
кичээнгейин хаара тудары
болган. 2007 чылда Устүү-
Хүрээ чоогунга Манджушри

субурганының ажыдышкы-
нының үезинде Буян Бадыр-
гыны болгаш Тыва Арат Ре-
спубликаның өске-даа күрүне
ажылдакчыларын агарты-
рының дугайында чарлыкты
байырлык байдалга номчаан.

2008 чылдың май 23-те
Россияның Маадыры Сергей
Шойгу символ болур дашты
салгаш, Устүү-Хүрээниң чаа
оран-савазының улусчу тудуу-
нуң эгезин салган. Ол тудугну
доостурунга чедир хайгаарап,
чылдың-на хүрээге барып
чедип турган.

Тыва Республиканың
Иштики херектер яамы-
зының медээлери-биле
алырга, 2012 чылдың июль
23-те Устүү-Хүрээниң чаа
оран-савазының байырлык
ажыдышкынынга республи-
каның чурттакчылары болгаш
келген аалчылар 10 муң ажыг
кижи киришкен.

/ Чыжыргана СААЯ.
Чуруктарны интернет
четкизинден алган.



Тываның культуразында
бо чылын база бир көскү
болуушкун – «Алаш-фест»
дириг хөгжүм фестивалы
“Туран” сыын ажыл-агыйы-
ның девискээринге июль 6,
7 хүннеринде болуру манат-
тынып турар. Фестивальды
делегейде ады-сураа алгаан
“Алаш” бөлүүнүң 25 чыл-
даан юбилейинге тураскаа-
дып эрттирери көрдүнгөн.

Бо фестивальга Хакас Респу-
бликаның филармониязының
симфониктиг оркестри, Тыва-
ның национал оркестри болгаш
чүгле Тывада эвес, а делегейде
ады-сураа делгеренгей фольклор
бөлүктөр: “Хүн-Хүртү”, “Чиргил-
чин”, “Тыва”, “Одучу”, “Хөөмей-
Бит”, “Тыва кызы”, “Хартыга”,
«Амырга-Моос», «Аян», «Шу-де»,
«Уван-Шу», «Чайыр» болгаш өске-
лер-даа киржир.

Фестивальдың программазында:

Июль 6-да
11:00 шакта аалчыларны
хүлээп эгелээр.

| КУЛЬТУРА |

Фестивальда чүгле “сылдыстар”



19:00 шакта – фестивал-
дың байырлык ажыдыш-
кыны. Аңаа “Алаш” бөлүү
“Хөөмейниң симфониязы” деп
төлевилелин бараалгадыр.

19:30 шакта – “Джинсылыг
симфония - 4” – “Орус роктуң
легендалары”, Хакас Респу-
бликаның филармониязының
симфониктиг оркестриниң

оюн-көргүзүү.

22:00 шакта – “Новая звез-
да-2024” телетөлевилелдин эң
дээрлериниң аразынче кирген
“Аян” бөлүүнүң оюн-көргүзүү.

23:00 шакта – Дисотека-би-
ле фестивальдың бирги хүнү
доостур.

Июль 7-де

11:00 шакта тыва нацио-
нал хөгжүм херекселдеринге
ойнаарынга болгаш хөөмейге
мастер-класс.

12:00 шакта – чонар-
даштан, ыяштан дүрзүлөр
чазаарынга мастер-класс.

13:00 шакта – “Дааш биле
Шимээн” уругларның оюн про-
граммасы.

13:00-дан 18:00 шакка че-
дир – Фестивальдың хедлай-
нерлериниң саундчеги.

19:00 шакта – “Алаш фест-
2024” фестивалдың хедлай-
нерлериниң Гала-концертинге
Тыва Национал оркестр,
“Алаш”, “Тыва кызы”, “Чир-

гилчин”, “Хүн-Хүртү”, “Одучу”,
«Уван шу», «Шудэ», «Чайыр»,
«Амырга-Моос», «Хартыга»,
«KHOOMEI BEAT», «АЯН» бөлүк-
тери киржир.

23:00 шакта – Джем сейшн
(фестивальдың хедлайнерлери).

23:30 шакта – Дисотека.

Июль 8-те фестивалдың
киржикчилери тарап чанар.

Фестивальче кирери өрте-
тиг. 1000 рубльди төлээш, 2 хүн
солун концерт, оюн-тоглааны
магадап көрүп болур. 12 харга
чедир уругларны халас кириер.

Шак мындыг тергиин дирт-
кен делегей чергелиг “сылдыс-
тар” чыылган фестивалды
көрүксээн улустуң удуур-чы-
дар черинге хамаарышкан
айтырыгларны дараазында
телефонче (+7-923-265-6564)
долгааш, билип ап болур.

/ Бистиң корр.
Чурукту интернеттен
алган.

Үлегерлиг өг-бүлө

2024 чылды Россияда өг-бүлө чылы кылдыр чарлаан болгай, ынчанга үлегерлиг башкы өг-бүлениң дугайында бижикседим.

Сааяларның өг-бүлө-зи Эрбек суурнуң төлөптиг өг-бүлелериниң бирээзи. Өг-бүлениң эр ээзи Николай Мөнгеевич эрткен чылын аарааш, чоок кижилеринден кезээ мөңгө-де чарлып чорутканы хомуданчыг болган. Ооң чырык овур-хевири өг-бүлөзинге кезээде дириг болуп артып калган. Ажылдап турган үелеринде бичии чаш салгалды күш-ажылга өөредип, оолдарны чазанып, шеверлээр ажылдарга, сыгыртып, хөөмейлеп, ырлап-танцылаарына болгаш спортка өөредип чораан башкы. Класс удуртукчузу башкы ажылына чогаадыкчы ажылдап, дыка хөй өөреникчилерни өөредип-кижизидип доостурган. Ол аңгы-аңгы темаларга шүлүктөр чогаадырынга, баянга ойнавышаан, ырлап, танцылаарына, музыка дыйнаарына, шыдыраалаар, сыгыртыр, хол бөмбүү, баскетболдарына дыка ынак чораан. Суурунуң адын камгалап, республика, кожуун, суму чергелиг уран чүүл мөөрейлеринге, байырлалдарына киржип, дыка идепкейжи, уран талантылыг, чогаадыкчы салым-чаянныг башкы. Хөй-хөй шаңнал-макталды, хүндүлел бижиктерни ап чораан.

Өөнүң ишти Лориса Уйнуушкаевна Сүт-Хөл кожуунуң Бора-Тайга суурга 1962 чылдың август 20-де төрүттүнген. Ол ажыл-ишчи Монгуштарның 5 дугаар ортун уруу. Кады төрөөннери шупту 10 киж.

Кызылдың башкы училищениң күш-ажыл мергежлин чедишкинниг дооскан. Күш-ажылчы эге базымын

Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал ортумаа школазынга эгелээн. Школага кыс уругларны аргырынга, даараарына, аш-чем кылырынга, тыва улусчу чаагай чаңчылдарга, бүдүрүкчүлүг күш-ажылга өөредип-кижизидип келген.

1989–2010 чылдарда Өвүр кожуунуң Саглы ортумаа школазынга технология башкылап ажылдаан. Школага ажылдап турган үелеринде «Эң-не эки класс удуртукчузу», «Чылдың башкызы» деп мөөрейлерге чылдың-на киржип, шаңнал-макталдыг черлерни ап келген. «Шевер холдар», «Аныяк чурукчу», «Демир-үжүк шенелдези» деп бөлгүмнерни эрттирип турган. Бөлгүмнерге уругларны шүлүктөр чогаадырынга, чогаалдар бижиринге, тыва аас-чогаалдың хевирлерин хандыр өөредип, солуннарже материалдарны, медээлерни бижирип, чуруктар чуруун, ребустар, кроссвордтар тургузарын, аргыыр, даараарын, чараш суй белектер, каасталгаларны кылып өөредип, амыдыралга ажыктыг хөй чүүлдерге билиглерни берип чораан. Өөреникчилери «Сылдысчыгаш» солунга хөй материалдарны, шүлүктерни бижип, чырыкче үндүрүп турган. «Демир үжүк шенелдези» деп чечен-чогаал бөлгүмүнүң уругларының чогаадыкчы ажылдарын башкы бир дугаар «Салгакчы» деп номунга үндүрген. Номчугаш өөреникчилерге улуг сонургал, өөрүшкү болган.

Шамбалыгының уран чүүл школазынга чурулга башкылап база ажылдаан. Өөреникчилери делгелге мөөрейлерге киржип, шаңнал-макталдыг черлерни ап келген.

» Бөлгүмнерге уругларны шүлүктөр

чогаадырынга, чогаалдар

бижирипден аңгыда,

тыва аас-чогаалдың хевирлерин хандыр өөредип

турган.

Лориса Уйнуушкаевна школага өөренип тургаш-ла, чогаалга сонургалдыг турган. Ооң бижээн чүүлдери солуннарда үнүп турар. Ол «Шын», «Эне сөзү», «Сылдысчыгаш», «Тыва мотиватор» база Кызыл кожуунуң солуннарының хоочун бижикчизи.

Сааяларның өг-бүлөзи 2 оолдуг, 2 кыстыг. Олар ажы-төлүн төлөптиг кижилер кылдыр кижизидип, өстүрүп каан. Ажы-төлү шупту эртем-билигиг, ажыл-ишке ынак кижилер болган. Лориса Уйнуушкаевна ам хөй санныг уйнуктарын азыражып олурар аас-кежиктиг кырган-ава.

Сааяларның башкы өг-бүлөзи Бай-Тал, Саглы болгаш Шамбалыгының уран чүүл школаларына хөй чылдарда ажылдааш, чеже өөреникчилерни эртем-билигге өөредип доостурбаан дээр. Оларның доостурган өөреникчилери төрөөн Тывазының аңгы-аңгы булуңнарында чедишкинниг ажылдап, чурттап чоруурлар.

/ Чылбак МОНГУШ.

Күш-ажылдың хоочуну,
РФ-тиң хүндүлүг башкызы.



Дайынчыны утпаалыңар

Бо одуругларны, бир-ле дугаарында, амгы үеде аравыста чок, алдар-аттыг-даа, анаа бөдүүн-даа дайынчы бүрүзү — Маадырлар деп билип, оларга мөгөйип, чүрээмниң ханызындан шорбаладым.

Ийде, оттуг чаага маадырлыгы-биле киржип чорааш, Ада-чуртка амы-тынын харам чокка өргээн Булуң-Терээм эрес-дидим оолдары Ростислав Александр (Баанай Түмерлан) Чойган-оолович, Кызыл-оол Алдын Сергеевич, Хенден Салават Николаевич, Докпут Аян Николаевич, Чүлдүм Орлан Андреевич дээш оон-даа өске Барыын чүктүң каттышкан эжелекчи үзел-соруунга удур бистиң аас-кежиивис, тайбың-чаагай келир үевис, ыдыктыг Ада-чуртувус дээш демисежип чораан хөй-хөй таныыр-танывазым төөгүдө ады мөңгө арткан төрөөн Тывавыстың дайынчыларының чырык адынга тураскааттым.

Ынак төрөөн чуртуң

дээштиң

Ыдык арыг арын-нүүрүң

Тук дег бедик тудуп алгаш,

Тулчуп кирген дайынчы сен.

Дайзыннарда дүжүп

бербес,

Дайынчыга дайын

төнмес...

Эрээ-хинчек балыгларын

Экиртиптер ындыг эм чок.

Хүн дег чырык ады өлбөс,

Хүлээлгезин күүседип

каан,

Тайбың өй дээш тынын

берген

Дайынчылар —

Маадырлар.

Амыр-чыргал кыйгызы

бооп,

Амыдырал йөрээли бооп,

Дайынчы сээң алдар-адың

Таңмаланып артып калды.

Чоктаашкынынң

аарышкызын

Ыдамнаптар, намдадыптар

Чоргааралдың күштүг

дому

Ырыларга сиңе берзин.

Өшкен-не дээш одаг орнун

Таптай базып эртпээлиңер.

Өлген-не дээш, читкен-не

дээш,

Дайынчыны утпаалыңар.

22.06.24

/ Буян ЁНДАН.

| САНАЛ-ОНАЛ |

"Хайнак" ыры

Тыва ыры дээрге сөзү болгаш аялганы чигине тыва болур ужурулг. Сөөлгү үеде тыва телевидениениң "Хөгжүмнүг байыр" деп дамчыдылгасында "хайнак" ырыны салып турар апардылар. Ырының ады "Авайымга". Мен шуут кайгап олурдум. Ол ырыны Тывада билдингир ыраажы күүседип турар. Ооң ат-сывын адавас мен.

Аныяк назынымда Тыва АССР-ниң болгаш Тыва Республиканың школаларына ыры, музыка башкылап хөй чылдарда ажылдаан мен. Алыс бодум Минусинск хоорайның музыка школазын 1957 чылда доостум. Школаларга ажылдап чорумда,

Тываның башкылар билии бедидер институтка композитор Саая Мынмирович Бүрбээ ажылдап турган. Часкы, кышкы дыштанылгалар үезинде ыры башкыларын чыып алгаш, семинарларны эрттирип турган. Ол башкывыстың мынча дээнин таан утпас мен: "Кажан ыры бижип тургаш, өске чоннарның аялгаларынче кажан-даа кирбеңер!" — дээн. Мен бодум ырылар чогаадыр кижиге болгаш, бо башкының чугаазын ам-даа утпайн, сактып чоруур мен. Ынчан башкылар билии бедидер институтка тываның улуг композитор башкылары Р.Д. Кенденбиль, А.Б. Чыргал-оол биске кээп, лекцияларны доктаамал номчуп

турган. Ыры чогаадып бижип тургаш, өске аймак-сөөк улустуң музыказынче чайлып, тыва аялганы чандыр басбазын катап-катап чагып чугаалап турдулар. Ону ам-даа сагып чоруур мен.

Бо "Хайнак" ыры деп материалды бижип турар чылдагааным болза, "Авайымга" деп ырының аялгасы бурят, а сөзү тыва. Ол, шынап-ла, "хайнак" ыры болду. Мен аныяамда Улан-Удэ хоорайга өөренип тургаш, бо аялганы концерттерге ырлап турган мен. Ол аът дугайында ыры чүве. Мен шуут кайгап олурар кижиге-дир мен. Канчап ындыг "хайнак" ырыны тыва телерадиога дамчыдып турар чоор. Тыва телерадио эң-не күштүг чепсек ышкажыл. "Хөгжүмнүг байыр" деп дамчыдылгада аялга хынаар тускай специалист чок болганы ол ирги бе?

Тыва аялга тыва дылдың чарылбас кезээ болгай. Ам бо чүгле эгези-дир. Бир эвес үргүлчү-ле "хайнак" ырыларны дамчыдып туруп бээр болзувусса, тыва чараш аялгаларывыс чиде бээриниң айылы тургустунуп келзе, канчаар бис! "Хайнак" ырылар дыңналып турда-ла, Тываның Композиторлар эвилелиниң талазындан ыт чогу канчап-даа таарышпас херек-тир. Ынчангаш бо мээң көдүрүп турар айтырымны республиканың Культура яамызының деңнелинге чедир шыңгыг чугаалажып, дээштиг хемчеглерни алыры күзенчиг.

Тывавыстың улуг композиторлары Р. Д. Кенденбиль, А.Б. Чыргал-оол, Д. Хүреш-оол сугларның биске чагып чораан чагыгларын утпайн көрээлиңер!

Черле ынчаш, сөөлгү үеде аныяк-өскен-даа, улгады

берген улус-даа ырыларны кандыг-даа комиссияга хынатпайн, ырлажып чоруп турар боор-дур. Ол ырыларның сөзү аажок кандай, аялганын дыңнаарга, үш-үдүрүм, кандыг-даа такт чок. Ында казак-даа, моол-даа аялгалар кирип турар. Ынчангаш мээң бодалым мындыг, ырыны чогаадып алган соонда, сөзү болгаш аялганын тускай комиссияга хынадыр болза эки. Бистиң Тыва республикада чогаалчыларывыс, композиторларывыс бар-дыр. Ынчангаш тускай эксперт комиссиязын тургузарын үе болгаш байдал негеп келген.

Чогаалга болгаш музыкага хамаарылгалыг кижилерниң амы-хууда үзел-бодалын манап артым.

/ Александр ООРЖАК,
журналист, композитор,
хоочун хөгжүм башкызы.

**Общество с ограниченной ответственностью
«Специализированный застройщик
«Энергострой»
СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:**

- Инженер ПТО – от 60000
- Начальник ПТО - 70000
- Начальник строительного участка - 80000
- Автокрановщики – от 70000
- Столяр – от 50000
- Механик (строительные машины) – 60000 на руки
- Мастер СМР/Производитель работ (прораб) – от 60000 до 70000
- Менеджер по продажам – 50000 на руки
- Машинист экскаватора – от 70000
- Оператор БСУ - от 50000
- Инженер по ТБ и ОТ (0, 5 ст) - 20000.

Объекты строительства находятся по адресу: г. Кызыл мкр. Спутник ЖК «Магистральный», ул. Ленина, 54

Трудоустройство официальное, зарплата стабильная, без задержек:
30-го числа аванс, 15-го числа расчет.

Обращаться: г. Кызыл, ул. Колхозная, 2 «а»

По всем вопросам писать, звонить вViber
по номеру +7 923 267 92 08, 4-85-29

Музыкальная передача на канале "Тува 24"
ОТ ВСЕЙ ДУШИ [ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР]

17:00 - 18:00 17:00 - 18:00 8:00 - 9:00
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА



РЕКЛАМА
по адресу:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

Стоимость дополнительного слова: 50 руб.,
фото: 150 руб., песни: 700 руб.

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
"ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ"



РЕКЛАМА

АДРЕЗИ:

КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.

8-923-338-9188

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:

8(394-22)3-33-22

г. КЫЗЫЛ, УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, КАБ. 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:



ТываМедиаГрупп

**ПЕЧАТЬ НА
ОДЕЖДЕ**



**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**

Реклама

12+

ИП БЕРСЕНЕВА М. Н. ИНН 170400012581 ОГРН 316171900059860

МИР АККУМУЛЯТОРОВ

НИЗКИЕ ЦЕНЫ

ОБСЛУЖИВАНИЕ АКБ

ДИАГНОСТИКА АКБ

ПРИЕМ Б/У ДОРОГО

Реклама

12+

г. Кызыл, ул. Депутатская, 2/3 (район Аян-Чорук)
тел.: 8-906-999-9907, 8-963-250-0096

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:



https://vk.com/public219781219



Т М Г

Издательский дом

ТЫВАМЕДИАГРУПП



Реклама, подписка, сотрудничество:

8(39422)2-18-10, 3-33-22

8-923-267-07-49

Отдел продвижения и продаж, 3 этаж, кабинет 309

РЕКЛАМА

Дамдыннар Тываны таныштырар



«Россия — аргаларның чурту» деп Президент платформазының «Өг-бүлевистиң чаңчылы» мөөрейниң түңнел чадазынга Дамдыннарның өг-бүлөзи Тываны таныштырар.

Мөөрейниң түңнел чадазы Москва облазынга июль 5-тен 8-ке чедир «Сенеж» эргелелдин мастерскаязынга болур (үш кол адыр: күрүнениң, бизнестин база ниитилелдин удуртукчуларын белеткээр немелде өөредилге төвү). Түңнел мөөрейге 83 региондан ийи муң ажыг кижиге кирген.

«Түңнел мөөрейге белеткенип эгеледивис. Бо хүннерде мөөрейниң организаачылары бис-биле онлайн-интервьюну кылды, аңаа боттарывыстың дөрт салгал кирип турар өг-бүлевисти таныштырды-выс» — деп, Долаана Дамдын чугаалаан.

Мөөрей хүннеринде өг-бүлелер угаан сайзырадыр, спортчу база чогаадыкчы онаалгаларны күүседир. Командалар чүгле ханы билгилерин болгаш тывынгырын көргүзөр эвес, командалыг ажылын база бадыткаар: ада-ие биле ажы-төлүнүң демниин.

«Мөөрейге киржир саналды өөм ишти сүмелзэн. Өг-бүлевис шупту деткээн бис. Мөөрейниң ачызында өг-бүлевис улам демниг апардывыс. Ооң мурнунда-даа өг-бүлевис-биле чыгыр турдувус. Ам белеткелдер үезинде үргүлчү чыгып, угаан сайзырадыр оюннар ойнаар чаңчылдыг апарды-выс» — деп, Леонид Дамдын чугаалаан.

Бүгү-российжи мөөрейниң тиилекчилерин июль 8-те — Өг-бүлө, ынакшыл болгаш шынчы чорук хүнүнде чарлаар. Тиилекчи 30 өг-бүлө 5 сая рубльдин сертификаттарын алыр. Шаңнал акшазын чурттаар оран-савазын экижидип алырынга: бажың азы квартира садып, ол ышкаш ипотеказын дуглап ап болур.

/ Кызыл кожуун чагыргазының медээлеринден.

Тиилекчи 30 өг-бүлө

5

сая

рубльдин
сертификаттарын
алыр.



| ЕВРО-2024 |

Киштен киш кара

Эрги өртемчейниң бут бөмбүүнге кол болуушкун — Европаның чемпионды июнь 14-те эгелзэн. Ол бир ай дургузунда үргүлчүлээр. Аңаа 24 национал команда киржир.

2024 чылда Европаның бут бөмбүүнүң чемпиондынга Россияның чыынды командазын шилилге оюннарга болгаш россия клубтарны билдинмес хуусаада Бүгү-делегей маргылдааларына кириштирбезинин дугайында 2022 чылдың сентябрьда-ла билдингир апаргаш турган. Чемпионат июнь 14-тен эгелзэш, июль 14-ке чедер. Сөөлгү оюнда Европаның чаа чемпионун илередир.

Европаның кол национал олчазы дээш демиселди Австрияның, Албанияның, Англияның, Бельгияның, Венгрияның, Германияның, Грузияның, Данияның, Испанияның, Италияның, Нидерландыларның, Польшаның, Португалияның, Румынияның, Сербияның, Словакияның, Словенияның, Турцияның, Украинаның, Францияның, Хорватияның, Чехияның, Швейцарияның болгаш Шотландияның чыында командалары эгелзэн турган.

Команда бүрүзүн дөрт-дөрт кылдыр алды бөлүккө чарган. Бөлүк чадазының иштинге олар плей-оффче үнер эрге дээш дөрт команданың бүрүзү-биле ойна-

ар. Маргылдааның сестин биринде бодунуң бөлүктөринге бирги болгаш ийиги черлерни алган база үшкү черни ээлзэн дөрт эң дээрэ команда дараазында чадаже үнер. Плей-офф чадазында олимпийжи система ёзугаар ойнаар — уттурган команда маргылдаадан үнер, а тилээни дараазында чадаже үнер. Ам безин чамдык чидиргилер, улустуң манавааны чүүлдер болуп турарын көрүп тур бис.

Орта компанияның тулган угаанныг компютери Европаның бирги черин ойнап ап болур командаларга Германияның, Испанияның, Португалияның болгаш Францияның чыынды командаларын хамаарыштырган. А Россияның чыынды командазының эргиде халдакчызы Дмитрий Булыкин: «Мындыг чергелиг улуг турнирге чүү-даа болуп болур, мында аксында аазы катпааннар чок, ынчангаш киштен киш кара болур» — дээн болгай. Ооң сөстери бадыткаттынып турар. Португалия Грузияга таварышкаш, күскү бүрү ышкаш эстей берди. Ооң плей-оффче баш бурунгаар кире берген турганы чаяан болган. Оон башка...

«Сагыш ышкаш болган болза, Саглы ышкаш хову болза» деп олурувуста, шиитпирлиг оюннар хүннери чоокшулап келди. Кымның кым дээрзин удавас көрүптер бис.

/ А. ХЕРТЕК.

Чурукту интернеттен алган.

| ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН |

«Шынывыс» дээш туржуулуңар!

Солун номчуп олурар улуг назылыг кижилерни көөргө безин көрүштүг. Үргүлчү «Шын» солунну чагыдып номчуп чоруур кожоларым бар. Ол дээрже Ноозун Чалзырай, Биче-оол Ынаалай дээш өске-даа кырганнар бар. Олар 70 хар ажып турар үлегерлиг хоочуннар.

«Шын» солунну номчуурга, дыка солун, кижиге дыка хөйүн

билип алыр. Ылаңгыя ССРЭ үезинде чурттап чораан солун төөгүлүг кижилерни бижип турар. Чоокта чаа Эрзин чурттуг, улуг назылыг Сайзов Дирчинниң дугайында үнген чүүлдү улуг сонургал-биле номчудум.

«Шын» солун 1925 чылдан чырыкче үнүп эгелзэнин ачам чугаалап чораан. Удавас чүс чылын демдеглээр өгбө солунувус-биле шыыладыр базып

ор бис. Бижикилер, номчукчулар, солунувусту кагбаалыңар! Ам-даа эки чагыдып, номчуулуңар.

Мен бичиимде-ле «Шын» солунга чүүлдерни бижип эгелзэн мен. Ам бодум безин кырый бердим. Ынчалза-даа ам-даа бижижесей бээр мен. «Шын» чокта чалгаарай бээр мен.

/ Чечекмаа САДИ,
ТР-ниң алдарлыг ажыл-
дакчызы.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

«Тыва медиатрупп» ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94

Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солунну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадыглары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2645 кезек



2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1440,96 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10